

16

metamorfoze

IN DIT NUMMER

N I E U W S

De Wasa verzuurt
Conserveringsproblemen in Zweden

Metamorfozen
De Metamorfose-massage

Het Geheugen van Nederland:
het verleden digitaal
*Het landelijke digitaliseringsprogramma
van de Koninklijke Bibliotheek*

Van 64 tot Nuova degli scacchi
*Schaak- en damperiodieken in de
Bibliotheca Van der Linde-Niemeijeriana*

Archieven Deventer letterkundigen
verfilmd
*Metamorfoze in Stadsarchief en
Athenaeumbibliotheek Deventer*

Charles Beltjens revisited
*Limburgse erfgoedinstellingen actief in
Metamorfoze*

De Beoordelingscommissie van
Metamorfoze stelt zich voor
Riet Schenkeveld-van der Dussen

Over conserveren gesproken
Foxing & fox trotters

Snippers

Redactie: Chantal Keijsper

Met bijdragen van: H. Chervet, P. Doorenbosch,

I. Kok, H.J. Porck, R. Schenkeveld-van der Dussen,

D. Schouten en L. Zwaagstra

Vormgeving: Marise Knegtmans

Onder de titel *Metamorfoze* geeft het Bureau voor Conservering van Bibliotheekmateriaal, ondergebracht bij de Koninklijke Bibliotheek, uitvoering aan het Nationaal Programma voor Conservering van Bibliotheekmateriaal, een initiatief van het Ministerie van OCenW.

Deze vernieuwde *Metamorfoze nieuws* besteedt weer volop aandacht aan de conservering van ons erfgoed. De Wasa in Stockholm, archieven van letterkundigen in Deventer en schaak- en damtijdschriften in Den Haag passeren de revue. Verder nemen we een kijkje in de boekenkast van een lid van de Beoordelingscommissie van *Metamorfoze* en dwalen we rond op de website van het Geheugen van Nederland. Na een spectaculaire kunstroef met toch nog een goede afloop is het tot slot hoogste tijd voor een *Metamorfose-massage* die al onze prenatale blokkeringen als sneeuw voor de zon doet verdwijnen.

De Wasa verzuurt

Conserveringsproblemen in Zweden

De trein naar Göteborg

'The only good thing in Stockholm is the train to Göteborg' zei de stadsbibliothecaris van Skåra boosaardig grijnzend tegen mij op een eendaagse conferentie over conservering in de Zweedse Koninklijke Bibliotheek. Tussen Skåra die claimt de oudste stad van Zweden te zijn en de hoofdstad bestaat een stevige rivaliteit. Ik was uitgenodigd om als buitenlandse keynote speaker op te treden op een bijeenkomst ter gelegenheid van de installatie van het Zweedse National Preservation Office (NPO) in de KB. Zo'n honderd vertegenwoordigers van vooral regionale bibliotheken met oude collecties waren aanwezig. De kennis op het gebied van conservering in de regionale en lokale bibliotheken in het grote en dunbevolkte land is beperkt. Elementaire onderdelen van de zorg voor de oude collecties, zoals goede

bewaaromstandigheden, richtlijnen voor gebruik en onsluiting ontbreken vaak nog. Deze dag was dan ook vooral bedoeld om de doelstellingen van het NPO aan de Zweedse bibliotheken duidelijk te maken en hun betrokkenheid te stimuleren.

De Wasa

Tijdens mijn verblijf in Stockholm werd pijnlijk duidelijk dat conserveringsproblemen in Zweden zich niet beperken tot het papieren erfgoed. De belangrijkste toeristische trekpleister van Zweden, het historische oorlogschip Wasa, dat zich in het gelijknamige museum bevindt, verzuurt.

De Wasa werd gebouwd in 1628. Onder koning Gustaaf Adolf was Zweden op het toppunt van zijn militaire macht. De Wasa moest het machtigste oorlogschip ter wereld worden. Op

Affiche in Stockholm.

Foto: Koninklijke Bibliotheek

De Koninklijke Bibliotheek in Stockholm.

Foto: Koninklijke Bibliotheek

zijn eerste reis kapseisde het schip na 1300 meter, net buiten de haven voor het eiland Skeppsholmen en zonk naar de bodem van de Oostzee. Over de oorzaak van de ramp is veel gespeculeerd, maar momenteel wordt ervan uitgegaan dat het schip gewoon topzwaar was. In 1958 werd de Wasa alsnog geborgen. Een gigantische operatie. Daarna werkten maritiem archeologen en conservatoren ruim 30 jaar lang aan het herstel van het schip. In 1990 werd het Wasa Museum geopend met het volledig gerestaureerde schip als reusachtig middelpunt.

Zwavelzuur

In 2000 werden voor het eerst witte plekken op het hout van het schip signaleerd. Men

constateerde dat het om zwavelafzettingen ging. Het bleek dat deze afkomstig waren van zuren en sulfaten die in het hout waren getrokken gedurende de eeuwen dat het schip op de zeebodem lag. Door oxydatie van de zwavelverbindingen ontstaat zwavelzuur dat het scheepshout aantast. Uiteraard leidde dit tot groot alarm bij het museum en een internationaal team buigt zich momenteel over mogelijkheden om het probleem aan te pakken. Voorlopig zijn enkele tijdelijke maatregelen genomen. Het binnenwerk wordt behandeld met een bicarbonaat-oplossing om de zuurgraad omlaag te brengen en het verval te vertragen. Dit zijn echter slechts lapmiddelen. Er is berekend dat er vijf ton zwavelzuur in het schip gevormd kan worden, en als dit niet

geneutraliseerd kan worden, zal de Wasa uiteindelijk volledig verloren gaan. In de stad hangen affiches met het opschrift 'Bota Vasa' ('Redt de Wasa'). Deze oproep is gericht aan de inwoners van Stockholm om bij te dragen aan de kosten van deze grote reddingsoperatie. Maar dat zal niet genoeg zijn. De Zweedse overheid heeft in het verleden al zeer veel geld geïnvesteerd in de berging en restauratie van het schip. Het is dan ook een krachtig nationaal symbool. Ook nu zal de regering fors moeten bijdragen om te voorkomen dat de Wasa voor de tweede maal ten onder gaat. Wat prioriteit bij conservering betreft zal hout in Zweden waarschijnlijk nog wel even de voorkeur krijgen boven papier.

Dennis Schouten

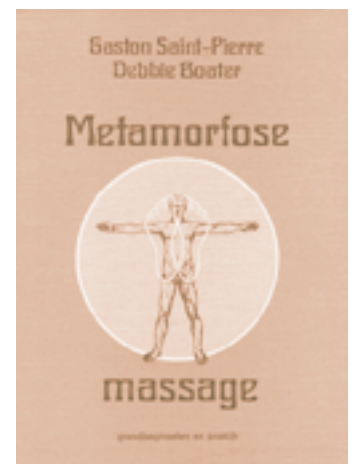
Metamorfozen

De Metamorfose-massage

Tijdens de zwangerschap wordt de basis gelegd voor ons lichamelijke en mentale toestand en ons gevoelsleven. Tijdens deze negen maanden worden we door vele factoren beïnvloed, ten dele via onze moeder. Blokkeringen die in deze periode ontstaan, gaan ons leven na de geboorte bepalen. Volgens de natuurgenezer Robert Saint John weerspiegelt de reflexzone van de wervelkolom de prenatale periode. Door de reflexzone van de wervelkolom op de voeten, de handen en het hoofd licht aan te raken zouden deze blokkeringen herkend en losgelaten kunnen worden. De levenskracht die tijdens de prenatale

periode werd geblokkeerd, zou hierdoor vrijkomen, waardoor een genezing van binnenuit mogelijk wordt. Hoe simpel. De auteurs Gaston Saint-Pierre en Debbie Boater van *The metamorphic technique* (in 1983 door Jacques Bouma in het Nederlands vertaald als *Metamorfose-massage: grondbeginselen en praktijk*) werkten deze techniek verder uit en gebruikten hiervoor de naam metamorfose-techniek. De Nederlandse vertaling spreekt van metamorfose-massage. Deze techniek/massage heeft tot doel de zelf-genezende eigenschappen van de mens te activeren. Volgens de auteurs kan ze gemakkelijk

door iedere geïnteresseerde worden geleerd en toegepast. Het boek informeert over de grondbeginselen en de praktijk. De achtergronden, principes en toepassingsmogelijkheden van deze therapie worden aan de hand van tekeningen, diagrammen en voorbeelden verduidelijkt. Mede op initiatief van de auteur Gaston Saint-Pierre is in ons land de Werkgroep Metamorfose-Massage Nederland opgericht die o.a. middels cursussen, lezingen en nieuwsbrieven informatie wil geven over deze holistische massagevariant (www.euronet.nl/users/metmasnl). Of ik voetstoots in de Metamorfose-massage

Derde druk uit 1988 van de Nederlandse vertaling van *Metamorfose-massage*.

Collectie en foto: Koninklijke Bibliotheek

geloof? Waarschijnlijk sta ik met beide voeten teveel op de grond, en dat wordt lastig masseren. Maar ik ben dan ook geen Saint...

Lammert Zwaagstra

Het Geheugen van Nederland

Het landelijke digitaliseringsprogramma van de KB

U kent het beeld ongetwijfeld. Stellingkasten met rijen – hopelijk zuurvrije – dozen waarin duizenden unieke negatieven in zakjes. Of die enveloppen met portretjes, waar niemand meer aan mag komen, want er is al zoveel uit verdwenen. De leuke collectie straatliedjes ('Daar was laats een meisje loos', 'De gruwelijke moord, te Raamsdonkveer bedreven'), prima geconserveerd, door Metamorfoze op microfilm gezet, maar waarvoor je wel naar de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag of het Meertens Instituut in Amsterdam moet om ze te raadplegen (en die zijn helaas niet op zondag open). 'Het meisje met de parel', een bedrijfsfilmpje van de Hoogovens, een middeleeuwse kookpot, vaandels, tekeningen. Nederland is rijk aan kostbaar, bijzonder en uniek materiaal, maar ook aan veel gewonere, simpelweg leuke of interessante objecten uit ons verleden. Deskundigen weten zelfs niet meer wat er allemaal in de magazijnen en depots ligt, laat staan al die andere geïnteresseerden in ons verre en nabije verleden.

Het verleden behouden

In de loop van vele jaren hebben beheerders van archieven, musea en bibliotheken voorwerpen uit de geschiedenis en de cultuur van Nederland verzameld en veiliggesteld. We vinden het belangrijk om ons cultureel erfgoed te bewaren. We steken er veel energie en geld in om dit voor komende generaties te behouden. Metamorfoze is daarvan een geslaagd

voorbeeld. Natuurlijk, het is nooit voldoende en het kan altijd beter.

Beschikbaarstellen

Maar moet het daar nu mee stoppen? Is ons hoogste doel het erfgoed te conserveren en voor de 'eeuwigheid' veilig op te bergen? Cultureel erfgoed moet leven. Het publiek moet de mogelijkheid hebben om tussen dit erfgoed rond te dwalen, ervan te genieten, er onderzoek naar te verrichten en noem maar op. Erfgoedbeheerders zien ze al komen! Een groep schoolkinderen die voor de deur van het Rijksmuseum een ijsje eet en daarna voor hun lessen CKV wel eens een etsje van Rembrandt in handen wil hebben. De 84-jarige meneer Jansen die graag een kopietje wil maken van een bevrijdingsaffiche om dat thuis aan zijn bedlegerige vrouw te laten zien – zoete herinnering aan een verleden dat voor hem nog heel nabij is. En de historica die voor haar onderzoek van Utrecht naar Den Haag en Amsterdam moet om het schilderij, de pamfletten en de penningen, die allemaal over de dood van Frederik Hendrik gaan, te vergelijken.

Voor iedereen

Met de grootschalige introductie van de pc en de verbreding van het internet, bestaat er nu een medium dat het mogelijk maakt om collecties 24 uur per dag, waar ook ter wereld te bekijken. Zonder enig schade voor het materiaal. Met ongekende mogelijkheden om geografisch verspreid materiaal bij elkaar te halen, om nieuwe wegen van onderzoek in te slaan, om wie dan ook de gelegenheid te geven onze kunst- en cultuurschatten, onze historische bronnen en de kennis daarover te raadplegen. Het behoort tot de kerntaken van erfgoedinstellingen om hun bezit openbaar te maken: met mooie tentoonstellingen, met het creëren van een aantrekkelijke werkomgeving, met allerlei faciliteiten om het publiek nog beter dienstbaar te zijn. Maar

Collectie en foto: The Museum of History of Riga and Navigation, Riga, Letland

Collectie Internationaal Informatiecentrum en Archief voor de Vrouwenbeweging (IIAV).
Foto: Koninklijke Bibliotheek

door te digitaliseren en de collecties op internet beschikbaar te stellen nemen de instellingen een nog actievere en gebruikersgerichte houding aan: ze zoeken de klant op, ze brengen hun schatten naar de mensen toe. Daaraan draagt Het Geheugen van Nederland bij. Dit landelijk digitaliseringsprogramma van de Koninklijke Bibliotheek wil, met een belangrijke financiële impuls van OCenW, in drie jaar tijd zo'n kleine 500.000 pagina's beeld en tekst op internet zetten, en daarnaast nog vele uren audio en video. De KB werkt met een grote diversiteit aan erfgoedinstellingen samen om een vrij toegankelijke nationale digitale collectie van Nederlands verleden te creëren. Voor iedereen.

Paul Doorenbosch

Het Geheugen van Nederland

- á www.geheugenvannederland.nl
 - á groeiend, breed, divers, interessant
 - á een makkelijke toegankelijke digitale bronnen collectie, sectoroverschrijdend
 - á voor een breed publiek, onderwijs en onderzoek
 - á eerste versie in de zomer 2002 beschikbaar
- Informatie
Koninklijke Bibliotheek, Den Haag
email: info@geheugenvannederland.nl
telefoon: 070 314 0161 (Paul Doorenbosch)
- samenwerking

Metamorfoze werkt ook samen met Het Geheugen van Nederland. Via het Geheugen worden gedigitaliseerde literaire collecties die tevens zijn verfilmd centraal ter beschikking gesteld.

Van 64 tot Nuova rivista degli scacchi

Schaak- en damperiodieken in de Bibliotheca Van der Linde-Niemeijeriana

Antonius van der Linde (1833-1897) schreef niet alleen een standaardwerk over de schaak-geschiedenis maar hij publiceerde ook over theologie, filosofie, politiek en boekdrukkunst (ja, de 'Costermoordenaar'). Hij verkocht in 1876 bij zijn vertrek naar Wiesbaden zijn circa 800 schaakboeken voor f 3000.- aan de Koninklijke Bibliotheek. Hiermee werd de basis gelegd voor een heuse schaakbibliotheek. In 1948 voegde de directeur van een verzekeringsmaatschappij Meindert Niemeijer (1902-1987) zijn 7000 schaak- en damtitels aan deze collectie toe, waarmee in een klap de belangrijkste schaak- en dambibliotheek van Europa ontstond. De collectie kreeg de naam Bibliotheca Van der Linde-Niemeijeriana. In 1956 werd zij nog aangevuld met de 500 titels tellende dambibliotheek van de zakenman G.L. Gortmans (1894-1956). De collectie is sindsdien gegroeid naar zo'n 30.000 titels en wordt jaarlijks bezocht door schaakhistorici en schaakauteurs uit landen als Israël, Engeland of Noorwegen. Er is vrijwel dagelijks correspondentie met auteurs en bibliotheken uit de hele wereld.

Unfold the board

De collectie is in het Metamorfoze-rapport *Van de Geestgronden tot Tibet* aangemerkt als een van de belangrijkste internationaal waardevolle collecties in Nederland. Zij bestaat uit monografieën, toernooibulletins, tijdschriften, handschriften, affiches etc. in wel 50 verschillende talen. Boeken over bijvoorbeeld openingstheorie, eindspel, schaakprobleemstudies maar ook romans waar schaken in voorkomt, of poëzie: 'Unfold the board, arrange the scatter'd host, and place each passive warrior at his post ...'. De tijdschriften, waaronder vele zeldzame uit de hele wereld, zijn schaakhistorisch gezien het belangrijkste onderdeel van de collectie. De meeste zijn in geklimatiseerde magazijnen opgeborgen, maar de belangrijkste tijdschriften staan in open opstelling op de leeszaal. Hier vindt u *The British Chess Magazine*, *Deutsche Schachzeitung*, *Mayar Sakkélet*, *Europe échecs* maar ook zoiets zeldzaams als de *Ershte Jiddishe shakh-zeitung*.

Elf tijdschriften geselecteerd

In 2001 werd besloten een projectvoorstel voor Metamorfoze te gaan voorbereiden. Daarvoor moest eerst de fysieke staat van de tijdschriften in de collectie worden geïnventariseerd. Er werd voor het Metamorfoze-projectvoorstel een selectie gemaakt van elf tijdschriften die er het slechtst aan toe waren. Dit waren een Russisch, een Frans, een Australisch, een Nederlands, vijf Duitse, een Oostenrijks en een Italiaans tijdschrift. Deze tijdschriften telden in totaal 187 banden - een mooie hoeveelheid om mee te gaan beginnen.

Archibond

Er werd contact gezocht met een verfilmsbedrijf, het projectvoorstel werd ingediend en goedgekeurd. Het werk kon beginnen. Alle banden werden blad voor blad doorgenomen en gecontroleerd op compleetheid en beschadigingen. Scheurtjes werden na een korte opleiding bij het restauratieatelier door mijzelf hersteld met spatel en Archibond. Daarna volgde het maken van de targetbladen, de steekkaarten en het aanpassen van de titelbeschrijvingen. Eind maart 2002 gingen de eerste drie tijdschriften de deur uit om op microfilm gezet te worden. Half april de tweede helft. Half mei waren alle banden weer terug, de films gecontroleerd en geplaatst en beschikbaar voor het publiek. Vaste bezoekers missen wellicht 'hun' tijdschriften op de leeszaal maar wij hebben ze weer voor jaren veiliggesteld.

Henk Chervet

Een Russisch en een Frans
schaaktijdschrift in de Bibliotheca
Van der Linde-Niemeijeriana.
Foto: Koninklijke Bibliotheek

Archieven Deventer letterkundigen verfilmd

Metamorfoze in Stadsarchief en Athenaeumbibliotheek Deventer (SAB)

Dr J.C. van Slee (1841-1929), predikant, wetenschapper, auteur van veel publicaties op het gebied van (kerkelijke) geschiedenis en cultuur, bleef tot op 87-jarige leeftijd bibliothecaris van de Athenaeumbibliotheek te Deventer. Collectie en Foto: SAB, Deventer

De Athenaeumbibliotheek, die sinds kort gefuseerd is met haar overbuur, het Deventer Stadsarchief, heeft gedurende de vorige eeuw vijf interessante letterkundige archieven door schenking verworven. Deze werden onlangs in het kader van *Metamorfoze* (Literaire collecties) verfilmd en konden daardoor nog beter voor het nageslacht worden veiliggesteld.

Oud-bibliothecaris

In 1929 ontving de bibliotheek het archief van Jacob Cornelis van Slee (1841-1929), predikant en oud-bibliothecaris van de Athenaeumbibliotheek. Hij was een breed-georiënteerde man, die, naast het schrijven van preken, veel publiceerde op het gebied van theologie, kerk- en cultuurgeschiedenis, letterkunde en boekwetenschap. Vermaard zijn: *De kloostervereniging van Windesheim, eene filiaalstichting van de broeders van het gemeene leven* (1874) en *De illustere school te Deventer, 1630-1878: hare geschiedenis, hoogleraren en studenten, met bijvoeging van het Album Studiosorum* (1916).

Shakespeare

Het archief van een andere Deventenaar, de beroemde Shakespeare-vertaler L.A.J. Burgersdijk (1828-1900), werd in 1961 door diens zoon aan de bibliotheek geschonken. Burgersdijk was afkomstig uit Leiden, maar kwam in 1864 naar Deventer, na een benoeming tot docent natuurkunde aan de Hogere Burger School aldaar. Behalve zijn correspon-

dentie met talrijke natuurwetenschappers (o.a. J.D. van der Waals), letterkundigen (o.a. Nic. Beets, A.L.G. Bosboom-Toussaint, C. Vosmaer en M. de Vries), dramaturgen (o.a. A.C. Loffelt en L.H. Chrispijn) en schilders (o.a. Sir Lawrence Alma Tadema en Jozef Israëls), bevat het archief autografen van vertalingen van Aeschylus, Shakespeare en Sophocles. Achteraan in zijn keurig beschreven schriften vermeldt hij steeds begin- en einddatum van zijn vertalingen. Deze bestrijken soms maar anderhalve maand. Onwaarschijnlijk kort als men bedenkt dat ze tot op de dag van vandaag nog regelmatig gebruikt worden!

Johannes van Vloten

Eveneens vanaf 1961 (met een aanvulling in 1972) beheert de Athenaeumbibliotheek het archief van Johannes van Vloten (1818-1883). Deze kleurrijke figuur was van 1854 tot 1867 hoogleraar Nederlandse geschiedenis en letteren aan het Athenaeum te Deventer, aan welke functie een einde kwam door een conflict met curatoren. Hij verzorgde een groot aantal studies, bloemlezingen en tekstuitgaven, waaronder de volledige werken van Cats en Vondel, en de brieven van Hooft. Daarnaast was hij zeer strijdbaar, ontzag niets en niemand en bestreed diverse toonaangevende tijdgenoten van alle wetenschappelijke en vooral kerkelijke richtingen. Een belangrijk en waardevol deel van het archief vormt de collectie brieven (ca. 800 stuks) van negentiende-eeuwse schrijvers als E. Douwes Dekker, P.A. de Genestet, C. Busken Huet, E.J. Potgieter, J. van Looy, Klikspan en vele andere.

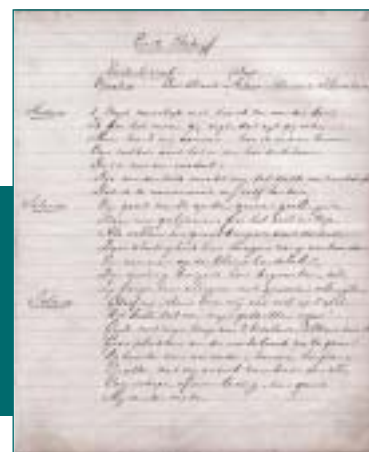
Het begin van *De koopman van Venetië* in het handschrift van Shakespeare-vertaler L.A.J. Burgersdijk (1828-1900). Collectie en foto: SAB, Deventer

Deventer auteurs

De overige archieven die de bibliotheek ontving zijn van twee Deventer schrijvers. Verreweg het kleinst van de twee is dat van J.A. Rispens (1889-1962), van 1916 tot 1952 leraar Nederlands te Deventer. Hij behoorde tot de protestants-christelijke dichters van *Ons Tijdschrift*, waarin hij in 1911 debuteerde. Daarnaast publiceerde hij enkele dichtbundels. Zijn essayistisch en literair-historisch werk zijn echter belangrijker dan zijn poëzie. Hij schreef onder meer essays over Nietzsche en Kierkegaard. Zijn archief bevat een collectie brieven (o.a. van M. Nijhoff en A. Roland Holst) en manuscripten van gedichten en wetenschappelijk werk.

In 1994 verwierf de Athenaeumbibliotheek het archief van Herman D. Korteling (1898-1994). Hij was van huis uit schilder-glasenier en werd later conservator in museum De Waag. Hij was mede-oprichter van de Literaire Kring Deventer en tevens redacteur van *Overijssel, jaarboek voor cultuur en historie*. Rond zijn vijftiengste begon hij met schrijven. Hoewel van zijn hand een tweetal romans verscheen, *Het Christophorusbeeld* (1947) en *Ghelmer* (1953) en een cultuur-historisch werk *Deventer bij gaslicht* (1974), waren het toch hoofdzakelijk novellen en verhalen die hij schreef. Hiervan verschenen de meeste in tijdschriften en bladen of werden voor de radio voorgedragen. Ofschoon Korteling ook in het dialect schreef, was hij toch vooral een Nederlandstalige schrijver, met een voorliefde voor Deventer en omstreken. Zijn archief bestaat voor het grootste deel uit manuscripten, typoscripten en drukproeven van zijn publicaties.

Ina Kok

Charles Beltjens revisited

Limburgse erfgoedinstellingen actief in Metamorfoze

Het allereerste voltooide Metamorfoze project was de conservering van het kleine archief van de Sittardse dichter Charles Beltjens. In *Metamorfoze nieuws* 4 (augustus 1998) werd hieraan al aandacht besteed. Deze dichter, die in het Frans schreef en daardoor in Nederland zo goed als onbekend was, genoot een grote faam in Frankrijk en Franstalig België. Hij werd wel vergeleken met Franse romantici als Beaudelaire, Frédéric Mistral en Sully Prud'homme, die ook tot zijn vriendenkring behoorden.

Frans was de voertaal van de intellectuele elite in Limburg in de negentiende eeuw. Limburg is nog steeds een gebied dat veel meer dan de rest van Nederland internationaal georiënteerd is. Er wordt over de grens gekeken. Euregio heet dat nu. Erfgoedinstellingen in Limburg werken nauw samen met partners in Duitsland en België.

De regio is sterk vertegenwoordigd in Metamorfoze. Het gemeentearchief Sittard-Geleen is in de Nederlandse archiefsector koploper met drie voltooide projecten literaire collecties. Maastricht is ook actief met projecten van het Gemeentearchief en het Sociaal Historisch Centrum Limburg. Alledrie de instellingen werken aan nieuwe plannen en ook de Stadsbibliotheek Maastricht is nog in de race voor subsidie.

Na afronding van het Beltjensproject poseerden de toenmalige archivaris van het Gemeentearchief Sittard, Jo Kreukels en de projectleider Metamorfoze feestelijk bij de bronzen buste van de dichter in de 'Jardin d' Isabelle'. Een jaar later deden ze dat nog een keer. Minder vrolijk, bij de lege sokkel van het monument. Dieven hadden weinig respect getoond voor een van Limburgs belangrijkste cultuurdragers. Gelukkig had

beeldhouwer Gjus Roebroek de mal nog bewaard en kon een nieuw exemplaar worden gegoten. En inmiddels staat Charles Beltjens nu weer op de plek waar hij behoort. In het culturele hart van Limburg.

Dennis Schouten

De Beoordelingscommissie van Metamorfoze stelt zich voor

Deze aflevering: Riet Schenkeveld-van der Dussen

Als ik zo in de oudere afdeling van mijn boekenkast rondkijk, heb ik meer last van kapotte banden dan van kapotte inhoud. In 'mijn' periode – de zeventiende tot medio negentiende eeuw – was er met het papier niet veel mis. Hoogstens zie je bruine roestplekken – wel een gevaarlijk teken maar als de Adagia van Erasmus het in mijn exemplaar van 1643 al 360 jaar hebben uitgehouden, zal dit boek mij wel overleven. Zelfs

de boeken rond de allerbedreigste periode rond 1900 zien er nog redelijk uit, maar beschadigingen aan randen laten toch wel zien dat er gevaar op komt is. Wormgaatjes bezit ik niet veel. Alleen in *'t Lof onzes Heren Jesu Christi* van ds. Roelof Pietersz. (1624) is er een boekenwurm ijverig bezig geweest. Eigenlijk kijk ik er wel met enig plezier naar: de wormgaten leveren curieuze patronen op. Hij/Zij(?) is achterin begonnen met een enkel toegangsgat, heeft er zo'n 40 bladzijden later een bijgemaakt en heeft vervolgens in het midden flink huisgehouden, waarna hij blijkbaar op blz. 85 omgekomen is. Op

sommige plaatsen zijn woorden onleesbaar geworden, maar ach, daar valt dan wel naar te raden. Kapotte banden zijn er meer. Zeker vroeger was ik allang blij als ik een boek kon kopen met een complete inhoud waarvan de prijs door een beschadigde of zelfs geheel verdwenen band aanzienlijk was gedaald. Ze staan nog steeds in mijn kast, ze zijn nog steeds bruikbaar. Toch diskwalificeert deze persoonlijke onbezorgdheid me niet voor het lidmaatschap van de Metamorfoze Beoordelingscommissie. Zelfs een privé-bezitter beseft dat een aan binnen- of buitenkant beschadigd boek op de wat langere termijn

gevaar loopt. En bibliotheken rekenen hun levensduur niet zoals die van mensen maar in honderden, liefst duizenden jaren. Dan is iedere beschadiging het begin van het einde wanneer er niet wordt ingegrepen. Wie eenmaal gezien heeft hoe stervende boeken en handschriften eruitzien (en *Metamorfoze nieuws* heeft er al genoeg afbeeldingen van getoond) beseft dat het Uur U is aangebroken. Wie er – al is het maar als lid van een commissie – toe mag bijdragen dat dit gevaarlijke proces waar mogelijk wordt gestopt, is daarvoor dankbaar.

Over conserveren gesproken

Foxing & fox trotters

Hoewel de verbruining van papier een welbekend verouderingsverschijnsel is, bestaan er nog steeds vele vragen over de achtergrond van dit probleem. Met name geldt dit voor een speciale vorm van verbruining die bestaat uit kleine of grotere vlekjes die verspreid over het papier kunnen voorkomen.

Het verschijnsel foxing

Dit fenomeen wordt onder verschillende benamingen aangeduid, zoals vochtvlekken, weervlekken of stockvlekken. Vaak wordt het verschijnsel ook als 'foxing' omschreven, een term die al genoemd wordt in Lydenbergs en Archers standaardwerk *The Care and Repair of Books* uit 1931: '.... not infrequently on old paper, less commonly on modern stocks, one finds a dull rusty patch discolouring the page in annoying fashion. This is due to 'foxing', the term going back to the rusty red of Reynard the Fox. Just what causes it is not certain....'

Oorzaken

Het onderzoek naar foxing heeft tot nu toe nog geen eenduidige oorzaak opgeleverd. Het blijkt dat er verschillende factoren een rol kunnen spelen, zoals metaaldeeltjes in het papier en bepaalde schimmels. Electronenmicroscopisch onderzoek van Mary-Lou Florian (Royal British Columbia Museum, Victoria, BC, USA) wijst op het bestaan van een complex ecosysteem: in enkele fox-

ingvlekken in een boek uit 1854 toont ze behalve schimmelsporen zelfs enkele microscopisch kleine mijt-achtige beestjes aan die ze toepasselijk 'fox trotters' heeft genoemd. Ook bij de Koninklijke Bibliotheek is het foxingprobleem in boeken onderwerp van een uitgebreide studie geweest. Dit onderzoek heeft tot een nieuwe hypothese geleid die aangeeft dat de vlekachtige, plaatselijke verbruining van papier in boeken wordt veroorzaakt door een fysisch-chemisch afbraakproces dat plaatsvindt in lokale vochtophopingen die in een stapel papier, zoals een boekblok, kunnen optreden als gevolg van temperatuurschommelingen. De resultaten van vervolgonderzoek dat de afgelopen jaren door andere onderzoekers is uitgevoerd, hebben deze hypothese nog niet weerlegt.

Behandeling

Door ons beperkte inzicht in de fundamentele achtergronden van de papierverbruiningsproblematiek zijn we nog niet in staat om de vorming van foxingvlekken adequaat te voorkomen. Het is echter een ervaringsfeit dat goede bewaarcondities, met name het binnen nauwe grenzen houden van de temperatuur en de luchtvochtigheid, een verdere uitbreiding van deze verbruiningsshade afremt. Het verwijderen van foxingvlekken is een omstreden zaak. Wederom heeft dit te maken met de onbekendheid met de precieze oorza-

Voorbeeld van foxing. Collectie en foto: Koninklijke Bibliotheek

ken. Daarnaast worden er ook restauratie-ethische bezwaren naar voren gebracht waarbij deze vlekken beschouwd worden als authentieke 'littkens' van het materiaal die niet 'weggepoetst' dienen te worden. In de huidige restauratiepraktijk worden foxingvlekken in boeken in de regel niet behandeld. In geval van prenten en tekeningen, waarbij het foxingfenomeen toch vaak als storend wordt ervaren, past men wel bepaalde bleekmiddelen toe, zoals waterstofperoxide, om de bruine vlekken weg te werken. Aangezien er bij de behandeling van papier met bleekmethoden altijd het risico op schadelijke neveneffecten bestaat, is het aanbevelenswaardig om ook hier erg terughoudend en voorzichtig te zijn.

Henk Porck

LITERATUUR

Arai, H. 'On the Foxing-causing Fungi',

in: *Preprints of the 8th Triennial ICOM CC Meeting*. Sydney, 1987, p. 1165-1167.

Baynes-Cope, D. 'Some Observations on Foxing at the British Museum Research Laboratory', in: *International Biodeterioration Bulletin* 12 (1976) p. 31-33.

Bicchieri, M. et al., 'Characterization of Foxing Stains by Chemical and Spectrometric Methods', in: *Restaurator* 22 (2001) p. 1-19.

Cain, C.E. and Miller, B.A. 'Photographic, Spectral and

Chromatographic Searches into the Nature of Foxing', in: *Preprints of the 10th annual AIC Meeting*. Milwaukee, 1982, p. 54-62.

Choisy, P. et al., 'Non Invasive Techniques for the Investigation of Foxing Stains on Graphic Art Material', in: *Restaurator* 1997 (18), p. 131-152.

Florian, M.-L.E., Manning, L., 'The Ecology of the Fungal Fox Spots in a Book Published in 1854', in: *Restaurator* 20 (1999) p. 137-150.

Ligterink, F.J., Porck, H.J., Smit, W.J.Th., 'Foxing Stains and Discolouration of Leaf Margins and Paper

Surrounding Printing Ink: Elements of a Complex Phenomenon in Books', in: *The Paper Conservator* 15 (1991) p. 45-52.

Rebrikova, N.L., Manturovskaya, N.V., 'Foxing. A New Approach to an Old Problem', in: *Restaurator* 21 (2000) p. 85-100.

Meer publicaties kunt u vinden in de vakbibliotheek [Conservering en Optische technieken \(Catalogi Bijzondere Collecties\) van de Koninklijke Bibliotheek \(www.kb.nl\)](#).

SNIPPERS

Seminar & presentatie Handboek Metamorfoze

Op 4 april 2002 organiseerde de Koninklijke Bibliotheek een seminar over innovatie in conservering. In totaal kwamen er 130 geïnteresseerden op af, onder wie een groot aantal deelnemers aan Metamorfoze. Dennis Schouten opende als projectmanager van Metamorfoze de middag met een lezing over grootschalige microfilmprojecten, gevolgd door een presentatie van Henriëtte Reerink over het Metamorfoze-project conservering van tijdschriften. Patricia Alkhoven sprak over de ontwikkelingen om van microfilm te digitaliseren waarna Henk Porck het seminar afsloot met een lezing over conservering van de originelen.

Handboek Metamorfoze

Het *Handboek Metamorfoze* is voor deelnemende instellingen gratis verkrijgbaar bij het Bureau Conservering Bibliotheekmateriaal van de KB (chantal.keysper@kb.nl). Het is tevens in digitale vorm uitgebracht en raadpleegbaar op de website van Metamorfoze (www.metamorfoze.nl). De digitale vorm betreft zowel een pdf-versie als een html-versie. De hoofdtekst en de bijlagen kunnen

Hij bracht de belangrijkste schade-factoren in kaart en gaf de mogelijkheden en beperkingen van enkele belangrijke conserveringmethoden. De powerpoint presentaties van de eerste drie lezingen staan op de website van Metamorfoze (www.metamorfoze.nl). Na afloop van het seminar werd het eerste exemplaar van het *Handboek Metamorfoze* door de projectmanager van Metamorfoze, Dennis Schouten, feestelijk uitgereikt aan Anton Korteweg, directeur van het Letterkundig Museum in Den Haag. Het Letterkundig Museum kan met 42 projecten met recht een 'grootgebruiker' van Metamorfoze worden genoemd en heeft veel materiaal ter beschikking gesteld voor het *Handboek*.

worden gedownload. De standaard-formulieren, checklists, voorbeelden offerte-aanvragen en alle andere bijlagen kunnen tevens worden bewerkt. Aanvullingen en/of verbeteringen kunnen worden doorgegeven aan het Bureau Conservering Bibliotheekmateriaal (BCB). Herzieningen of aanvullingen van delen van het *Handboek* zullen in de toekomst zowel gedrukt als elektronisch (via de website) worden verspreid.

Dennis Schouten (rechts) overhandigt het eerste exemplaar van het *Handboek* aan Anton Korteweg.

Foto: Koninklijke Bibliotheek

Dennis Schouten bedankte in zijn toespraak alle instellingen en bedrijven die betrokken zijn geweest bij de totstandkoming van het *Handboek* alsook de vormgeefster, Marise Knechtmans, die van de hoofdtekst en het groot aantal bijlagen een bijzonder fraai geheel heeft weten te maken. Tijdens de receptie kregen alle deelnemende instellingen een bedrijfje een exemplaar uitgedeeld waarover onder het genot van een drankje de eerste reacties al konden worden uitgewisseld.

Nieuwe medewerker BCB

Met ingang van 15 april 2002 is Lammert Zwaagstra (1965) werkzaam bij het Bureau Conservering Bibliotheekmateriaal als projectcoördinator. Naast het coördineren van de microverfilming Literaire Collecties is Lammert verantwoordelijk voor de Metamorfoze website en discussielijst. Lammert werkte sinds 1987 in diverse functies bij de Koninklijke Bibliotheek, o.a. als webredacteur van NL-menu (www.nl-menu.nl), de Nederlandse webindex van de Koninklijke Bibliotheek.

Voor meer informatie over het programma:
Koninklijke Bibliotheek
Bureau Conservering bibliotheekmateriaal
Prins Willem-Alexanderhof 5 ·
Postbus 90407, 2509 LK Den Haag ·
t 070 314 0439 · f 070 314 0427 ·
metamorfoze@kb.nl · www.metamorfoze.nl

Drs. C. Keijsper
(Behoud Nederlandse Boekproductie /
Communicatie en Publiciteit)
Telefoon 070 314 0439
e-mail chantal.keysper@kb.nl

Drs. H. Reerink
(Literaire Collecties digitaliseren /
Conservering Tijdschriften)
telefoon 070 314 0319
e-mail henriette.reerink@kb.nl

Drs. D. Schouten, projectmanager
(Cultuurhistorische Collecties /
Internationaal Waardevolle Collecties)
telefoon 070 314 0373
e-mail dennis.schouten@kb.nl

L. Zwaagstra
(Literaire Collecties microverfilmen /
webredactie)
telefoon 070 3140616
e-mail lammert.zwaagstra@kb.nl

PERSONALIA

Henk Chervet is beheerder van de schaak- en damcollectie van de KB;
Paul Doorenbosch is projectmanager van Het Geheugen van Nederland van de KB;
Ina Kok is conservator Handschriften en Oude Drukken aan Stadsarchief en Athenaeumbibliotheek, Deventer;
Henk Porck is conservation scientist en conservator van de papierhistorische collectie van de KB; **Riet Schenkeveld-van der Dussen** is hoogleraar Nederlandse Letterkunde aan de Universiteit Utrecht.

Metamorfoze Nieuws

ISSN 1387-084X, verschijnt 3x per jaar
Koninklijke Bibliotheek, Prins Willem-Alexanderhof 5 · Postbus 90407 ·
2509 LK Den Haag · t 070 314 0439 ·
f 070 314 0427 · metamorfoze@kb.nl ·
www.metamorfoze.nl

